

Анафієва Е.Р.

Лінгвістичні засади навчання української мови у школах з кримськотатарською мовою навчання

*Анафієва Ельзара Різаївна, кандидат педагогічних наук, доцент
Кримський інженерно-педагогічний університет, м. Сімферополь, Крим*

Анотація. У статті розглядається проблема визначення ключових лінгвістичних засад навчання української мови у школах з кримськотатарською мовою навчання.

Ключові слова: рідна мова, транспозиція, інтерференція, взаємодія мов

Постановка проблеми у загальному вигляді. Для методики навчання української мови як нерідної головними є вихідні положення про мову як засобу спілкування, про мовлення, що складається зі звуків, слів, словосполучень та речень. При цьому рівень одержуваних знань учнів безпосередньо залежить від етапів і цілей навчання.

Зміст і характер досліджуваного матеріалу з української мови в школах з кримськотатарською мовою навчання визначаються, перш за все, наукою про мову. “Наша методика аж ніяк не втрачає інтересу до лінгвістики, – писав О.В. Текучев, – а, навпаки, всіма доступними засобами прагне здійснити найважливіший принцип сучасної методики, згідно з яким характер методики, як і застосування окремих методичних прийомів, повинен визначатися змістом навчального предмету” [3, с. 18].

Чільна роль лінгвістики при визначенні теоретичних основ методики вважається загальноновизнаною. Тому дуже важливо, щоб вчитель вмів аналізувати мовні явища, пояснював особливості функціонування різних рівнів мови, робив відповідні методичні висновки. Учні необхідно показувати подібності та відмінності української та кримськотатарської мов, що контактують.

В умовах шкільної освіти діти починають освоювати українську мову синхронно із рідною мовою. Ця обставина має як позитивне, так і негативний вплив на процес засвоєння нерідної мови (явища транспозиції й інтерференції), так як у свідомості дитини починають функціонувати різносистемні мови (у нашому випадку – флективні та аглютинативні). Тому методику навчання нерідної мови необхідно будувати з урахуванням таких особливостей. У зв’язку з цим з’явилася необхідність порівняльного дослідження мов, у тому числі української мови з кримськотатарською та, навпаки, кримськотатарської з українською. Цим обумовлена актуальність даної проблеми дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Лінгвістичне обґрунтування методики навчання української мови як нерідної повинно базуватися на специфічних особливостях не тільки тієї мови, що вивчається, але й рідної (кримськотатарської). При цьому не можна випускати з поля зору важливий методичний принцип – принцип врахування особливостей рідної мови, а також проблему взаємопов’язаного навчання мовам.

Проблема взаємозв’язку між досліджуваним і рідною мовою є однією з ключових у методичній науці. У концептуальному плані вона досліджена в роботах М.К. Дмитрієва, В.М. Чистякова, М.М. Шанського, Л.З. Шакірової та ін.. Аналіз досліджень цих авторів показує широту і глибину питання міжпредметних зв’язків, серед яких значущим є пошук оптимальних

шляхів реалізації таких зв’язків, як врахування транспозиції, попередження і подолання інтерференції, методичне прогнозування труднощів засвоєння нерідної мови та ін..

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягала у визначенні основних лінгвістичних засад навчання української мови у школах з кримськотатарською мовою навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим для методики навчання української мови як нерідної є врахування системи української мови по відношенню до кримськотатарської, зіставно-типологічних подібностей і відмінностей, а також результатів паспортизації української мови та її зіставлення з кримськотатарською мовою.

Типологічне зіставлення української та кримськотатарської мов в методичних цілях є надійною базою для прогнозування типових стійких помилок у мовленні учнів, дозволяє намітити стратегію попередження та подолання негативного впливу рідної (кримськотатарської) мови, сприяє більш раціональній організації мовного матеріалу з метою підвищення якості навчання. Вся ця робота створює міцну лінгвістичну базу для методики навчання української мови як нерідної в школах з кримськотатарською мовою навчання.

В останні роки в методиці навчання нерідній мові помітно підвищився інтерес до закономірностей функціонування мовних явищ, тобто до функціональної сторони мови. На думку М.М. Шанського, у цьому зв’язку значну увагу слід приділити спостереженням “за функціонуванням мовних явищ” [5, с. 3].

Враховуючи комунікативну спрямованість навчання, важливо виробити в учнів уміння користуватися цими знаннями через ситуативно-тематичну організацію навчального матеріалу. При цьому важливим чинником підвищення ефективності навчання є уміле поєднання функціонального і системного підходів до мовних та мовленнєвих одиниць, що досліджуються.

Разом з тим “сучасна методика навчання російської мови як нерідної повинна бути спрямована на створення умов для засвоєння не окремих ізольованих фактів (звуків, словоформ і т.д.), поза їх вживання, а явищ, що функціонують у їх взаємозв’язку та взаємодії” [4, с. 28], що в рівній мірі відноситься і до методики навчання української мови як нерідної. Можливості комплексного підходу до мовних одиниць, що досліджуються, закладені в самій системі мови. При навчанні мовленнєвої діяльності важливо вміло організувати роботу з тим чи іншим мовним матеріалом, так як в акті комунікації беруть участь різні одиниці мови. Наприклад, кримськотатарське слово *къара* – чорний і *къара* – дивися необхідно охарактеризувати з точки зору фонетичних

особливостей (від місця наголосу залежить сенс даних слів і належність до частин мови), від яких залежать форми та можливості їх вживання у мовленні. Ця думка підводить нас до актуального в сучасній методиці навчання нерідної мови положення про функціонально-семантичний принцип, при якому мовні засоби служать для вираження змісту висловлювання. Інакше кажучи, навчання української мови як нерідної припускає навчання учнів користуватися цією мовою як засобом комунікації, тобто головна увага має бути приділена формуванню мовленнєвих навичок. Позитивне рішення цього завдання залежить від вмілого добору мовного матеріалу, правильного вибору прийомів його презентації та змісту вправ.

Розвиток лінгвістичної науки має велике значення для подальшого вдосконалення методики навчання української мови, збагачуючи її новими теоретичними відомостями.

Однак опора на досягнення лінгвістики не означає "теоретизації" предмету "українська мова" як нерідної, а має на увазі, що до явищ мови слід підійти з позиції завдань комунікативної спрямованості навчання з урахуванням функціонально-семантичного підходу при ситуативно-тематичному відборі мовного і мовленнєвого матеріалу. Засвоєння мовних явищ має відбуватися не ізольовано від мовних фактів, а в процесі мовленнєвої діяльності, у взаємозв'язку, тобто в ході навчання української мови всі аспекти мови повинні взаємодіяти, доповнювати один одного. Крім того, важливим є врахування усної і письмової форм мовлення, особливий підхід до них. Але не можна забувати про цьому передування усного початку навчання української мови як нерідної.

Для методики навчання нерідної мови учнів початкових класів "дуже важливим є вчення про дві форми мови – усну і письмову" [2, с. 20]. Нами підтверджується думка про необхідність посилення роботи з розвитку усного мовлення учнів, що дає гарні результати при оволодінні українською мовою, що сприяє підвищенню якості писемного мовлення.

Лінгвістика озброює методиста даними двох мовних систем: мови, що вивчається і рідної мови. Зіставлення і його результати дозволяють передбачити транспозиційний матеріал (позитивний вплив знань і вмінь учнів з рідної мови на досліджуваний) і інтерференцію (негативний вплив), сприяють виявленню типових помилок в українському мовленні кримськотатарських учнів.

Отже, порівняльне вивчення української та кримськотатарської мов в умовах навчання другої мови необхідно для розробки лінгвістичних засад методики навчання української мови в школах з кримськотатарською мовою навчання.

Які можливості має встановлення взаємозв'язку між мовою, що вивчається та рідною мовою для формування двомовної особистості? Зупинимось на найбільш значних, на наш погляд, моментах. Взаємозв'язане вивчення мов, що контактують, в школі з кримськотатарською мовою навчання виконує такі функції:

◆ є важливою умовою переносу знань, умінь і навичок, набутих учнями на уроках рідної (кримськотатарської) мови;

◆ робить більш стійким отримання знань шляхом зіставлення української з кримськотатарською мовою (загальних і подібних мовних явищ); вони закріплюються в пам'яті учня набагато швидше і сприяють більш міцному засвоєнню рідної мови;

◆ створює реальні умови для розвитку мислення, уваги, пам'яті учнів, вдосконалення різних видів мовленнєвої діяльності;

◆ дозволяє найбільш повно і ефективно використовувати можливості цих мов у процесі їх вивчення;

◆ допомагає знайти оптимальні шляхи подолання та попередження інтерференції і послідовної опори на явища транспозиції;

◆ позитивно впливає на формування двосторонньої (українсько-кримськотатарської та кримськотатарсько-української) двомовності.

Протягом всієї історії навчання нерідної мови найважливішим положенням вважалося урахування взаємодії рідної мови та мови, що вивчається (другої). Однак ставлення до цього явища було неоднозначним: то проблема врахування рідної мови ставала єдиною та провідною, як, наприклад, в період панування граматики-перекладного методу, то рідна мова виключалася частково або повністю, як, наприклад, при прямому методі. Особливе значення цієї методичної категорії надавав засновник Казанської лінгвістичної школи І.О. Бодуен де Куртене, а за ним слідували його учні Л.В. Щерба та В.А. Богородицький. Цим було обумовлено вимога Л.В. Щерби про створення порівняльних граматик різних мов для цілей викладання.

Той факт, що кримськотатарська мова відноситься до аглутинативних, а українська – до флективних, говорить про те, що по способів і засобів творення слів і форм рідна мова учнів значно відрізняється від української. Суттєві відмінності є і в структурі словосполучень і речень. Відчутні розбіжності спостерігаються у фонетичній системі мов, що контактують. Все це створює "ідіоматичність" мов (А.А. Реформатський), яка накладає свій відбиток на оформлення думок, вимову і т.п.

"Кожна національна мова, – писав С.Г. Бархударов, – є неповторним, своєрідним, індивідуальним явищем. Тому, аналізуючи явища російської мови в цілях побудови методики його викладання в національній школі, необхідно підходити до них з точки зору неросійського мовного мислення, всебічно розкрити ті явища, які створюють національну своєрідність російської мови". Ці слова С.Г. Бархударова в повній мірі відносяться і до побудови методики навчання української мови в кримськотатарській школі. Він справедливо підкреслив важливість порівняльного вивчення мовних систем в цілому на синхронному зрізі.

Процес оволодіння нерідною мовою обов'язково супроводжується аналітичною роботою над елементами системи рідної мови і правилами їх функціонування в комунікативних ситуаціях. В результаті цього при навчанні другої мови виникає проблема взаємозв'язку систем рідної мови та мови, що вивчається, здавна, але по-різному цікава для лінгвістів і методистів. Не випадково тому в 50-60-ті роки на сторінках методичної преси з'являються дискусійні статті. Точка зору більшості лінгвістів, психологів, методистів, що

брали участь у дискусії, зводиться до того, що рідна мова – “корінний мешканець свідомості учнів” (В.Г. Костомаров). Тому природно, що оволодіння нерідною мовою відбувається лише при взаємодії рідної і нерідної мов. І тільки в результаті подолання цієї неминучої взаємодії цих мов (наприклад, українська мова в кримськотатарській школі) перетворюється на засіб комунікації.

Належність рідної мови учнів та нерідної до різних груп свідчить про те, що одні явища нерідної (в нашому випадку – української) сприймаються і засвоюються більш-менш легко, а інші – зі значними труднощами. Типологічне зіставлення нерідної і рідної мов, що відносяться до різних мовних систем, дозволяє прогнозувати ці труднощі, глибше зрозуміти причини помилок, які є наслідком інтерференції рідної мови учнів, і правильно встановити цілі і завдання, які необхідно вирішувати в процесі навчання української мови як нерідної. “Зіставлення для цілей навчання полягає в послідовному породженні і усвідомленні мови, аналіз їх психофізіологічної обумовленості і знаходження тих домінуючих особливостей породження, усвідомлення і зміна яких якнайлегшим шляхом приведе нас до необхідної зміни результатів породження”, – пише О.М. Леонтьєв [1, с. 82]. Це говорить про те, що при зіставленні мовних одиниць неспоріднених мов (української і кримськотатарської) особливу увагу необхідно зверну-

ти на найважливіші факти мови, що вивчається, усвідомлення яких дозволяє засвоїти й інші її особливості.

Врахування особливостей рідної мови при навчанні нерідній необхідне учителям не для того, щоб займатися порівняльним аналізом двох мов. Він повинен допомогти побудувати навчання української мови в школі з кримськотатарською мовою навчання з урахуванням особливостей рідної мови: системи розташування граматичних форм і конструкцій, в іншій класифікації фонетичного, лексико-фразеологічного та граматичного матеріалу.

Висновки. Питання взаємопов'язаного навчання української та кримськотатарської мов поки перебуває в стадії становлення і потребує теоретичного обґрунтування в цілях практичної реалізації. Актуальність і значимість даної проблеми полягає в тому, що в умовах Республіки Крим школа повинна формувати багатомовну особистість. При цьому не можна ігнорувати ролі взаємозалежного навчання української та кримськотатарської мов як засобу інтенсифікації процесу формування і розвитку українсько-національної і національно-української двомовності. Методична система цих мов має бути заснована на зіставно-типологічному аналізі для виявлення універсальних, специфічних явищ з перспективою використання транспозиційного матеріалу і роботи щодо попередження, подолання міжмовної інтерференції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / Алексей Николаевич Леонтьев. – 3-е изд. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 575 с.
2. Методика преподавания русского языка в школах народов тюркоязычной группы / Под ред. В.М.Чистякова. – М.: Просвещение, 1964. – 428 с.
3. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе / Алексей Васильевич Текучев. – 2-е изд. – М., 1970.
4. Шакирова Л.З. Основы методики преподавания русского языка / Лиля Закировна Шакирова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Казань: Магариф, 1999. – 351 с.
5. Шанский Н.М. Для эффективного обучения языку межнационального общения // РЯНШ. – 1981. – №2.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Leontiev A.N. Problems of development of the psyche / Aleksey Nikolaevich Leontiev. – 3d ed. – M.: Moscow University Press, 1972. – 575 p.
2. Methods of teaching Russian language in schools Turkic peoples groups / ed. V.M. Chistyakov. – M.: Enlightenment, 1964. – 428 p.
3. Tekuchev A.V. Methodology of the Russian language in high school / Aleksey Vasilevich Tekuchev. – 2d ed. – M., 1970.
4. Shakirova L.Z. Bases of the methods of teaching Russian language / Liya Zakirovna Shakirova. – 3d ed., revised and expanded. – Kazan: Magarif, 1999. – 351 p.
5. Shanskiy N.M. For effective language learning of international communication // RYaNSh. – 1981. – № 2.

Анафиева Е.Р.

Лингвистические основы обучения украинскому языку в школах с крымскотатарским языком обучения

Аннотация. В статье рассматривается проблема определения ключевых основных лингвистических основ обучения украинскому языку в школах с крымскотатарским языком обучения.

Ключевые слова: родной язык, транспозиция, интерференция, взаимодействие языков

Anafiyeva E.R.

Linguistic Principles of Ukrainian language teaching in schools with the Crimean Tatar language learning

Abstract. The problem of identifying key basic linguistic foundations of Ukrainian language teaching in schools with the Crimean Tatar language of instruction.

Keywords: native language, transposition, interference, language interoperability